अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२३] ७ एस.सी.आर. ६४२

जितेन्द्र नाथ मिश्रा

विरुद्ध

उत्तर प्रदेश राज्य र अन्य

(फौजदारी अपील नं. ९७८ को २०२२)

२ जुन २०२३

[दीपंकर दत्ता र पंकज मित्तल, जे.जे.]

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ - धारा ३१९ - धारा ३१९ अन्तर्गतको शक्तिको प्रयोग - निष्कर्ष: धारा ३१९ अन्तर्गतको शक्तिको प्रयोगका लागि आवश्यक कुरा के हो भने अभिलेखमा रहेको प्रमाणले कुनै व्यक्तिको अपराध कार्यमा संलग्नता देखाउनुपर्छ र त्यस्तो व्यक्ति जसलाई अभियुक्तको रूपमा उपस्थित गराइएको छैन, उसले पनि पहिले नै उपस्थित अभियुक्तहरूसँगै मुद्दा लड्नुपर्छ - तर, जुन अदालतले मुद्दाको सुनुवाई गर्दैछ, यदि त्यसले धारा ३१९ द्वारा प्रदत्त शक्तिको प्रयोग गर्न चाहन्छ भने यसले केवल केही प्रमाण अभिलेखमा आएको आधारमा मात्र यान्त्रिक रूपमा कार्य गर्नु हुँदैन जसले समन गर्न खोजिएको व्यक्तिलाई संलग्न देखाउँछ; त्यसअघि गरिने सन्तुष्टि अभियोग लगाउँदाको चरणमा बनिने प्राथमिक दृष्टिभन्दा बढी र यदि प्रमाण खण्डन नभएमा दोषी ठहरिने हदसम्मको सन्तुष्टिभन्दा कम हुनुपर्छ - वर्तमान मुद्दामा, प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टले 'डी', उनका भाइ (अपीलकर्ता) र एक अज्ञात व्यक्तिद्वारा अपराध गरिएको खुलाएको - पीडित र उनकी पत्नीले 'डी' र अपीलकर्ताद्वारा गरिएको आक्रमणको तरिका र पीडित र उनकी पत्नीको

जातलाई लिएर उनीहरूद्वारा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको वर्णन गरे - यस्तो होइन कि अपीलकर्ताको अपराधमा संलग्नतालाई पहिलो पटक अदालतमा उल्लेख गरिएको थियो - यसरी, यद्यपि अपीलकर्तालाई प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टमा नामित गरिएको थिएन तर, त्यसैलाई निर्णायक मान्न सकिँदैन - जबकि यो स्वीकार गरिन्छ कि अपीलकर्ता 'डी' को भाइ हो र उनलाई आक्रमणकारीहरूमध्ये एकको रूपमा नामित गरिएको छ, भने आवश्यक सन्तुष्टि बनाउने सामग्री अनुपस्थित भएको भन्न सकिँदैन - विशेष अदालतले अपीलकर्तालाई 'डी' सँगै मुद्दाको सुनुवाईका लागि समन गर्नुअघि आवश्यक सन्तुष्टि गरेको थियो - विशेष अदालतको आदेशलाई समर्थन गर्ने आलोचित आदेशमा त्रुटि छैन - अनुसूचित जाति र अनुसूचित जनजाति (अत्याचार निवारण) ऐन, १९८९ - धारा ३(१)(आर), (एस) - दण्ड संहिता, १८६० - धारा ४१९, ४२०, ३२३, ४०६, ५०६।

हरदीप सिंह विरुद्ध पंजाब राज्य (२०१४) ३ एससीसी ९२ : [२०१४] २ एससीआर १ - भर परिएको।

केस कानुनको सन्दर्भ

[२०१४] २ एससीआर १ - भर परिएको परा ६

फौजदारी पुनरावेदन अधिकारक्षेत्र: फौजदारी अपील नं. ९७८ को २०२२।

इलाहाबाद उच्च न्यायालयको मिति ०१.०६.२०२२ को फैसला र आदेशबाट **CRLA** नं. ३०३ को २०२२।

गिरिजेश पाण्डेय, सारभ एस., मिसेज अल्पना पाण्डेय, रामजी पाण्डेय, एडभ. अपीलकर्ताका लागि।

एस.आर. सिंह, सर. एडभ., अंकुर प्रकाश, एडभ. प्रत्यर्थीहरूका लागि।

अदालतको फैसला प्रस्तुत गरिएको थियो

दीपंकर दत्ता, जे. द्वारा

१. यो विशेष अनुमतिको अपीलले इलाहाबाद उच्च अदालतको मिति १ जुन, २०२२ को आदेशलाई चुनौती दिएको छ। आलोचित आदेशले अपीलकर्ताद्वारा अनुसूचित जाति र अनुसूचित जनजाति (अत्याचार निवारण) ऐन, १९८९ (यसपछि '१९८९ को ऐन') को धारा १४ए(१) अन्तर्गत दायर गरिएको अपीललाई खारेज गरेको छ। अपीलमा १९८९ को ऐन अन्तर्गतको सम्बन्धित विशेष अदालतद्वारा फौजदारी कार्यविधि संहिता (यसपछि 'क्र.प्र.सं.') को धारा ३१९ द्वारा प्रदत्त शक्तिको प्रयोगमा मिति १६ अक्टोबर, २०२१ मा जारी गरिएको समन आदेशलाई चुनौती दिइएको छ।

२. पीडितद्वारा दिइएको जानकारीको आधारमा खलीलाबाद प्रहरी चौकी, जिल्ला सन्त कबीर नगरमा भारतीय दण्ड संहिता र १९८९ को ऐनको धारा ३(१)(आर) र (एस) अन्तर्गत एउटा प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्ट (यसपछि 'प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्ट') दर्ता गराइएको थियो, जसमा धारा ४१९, ४२०, ३२३, ४०६ र ५०६ अन्तर्गतका अभियोगहरू लगाइएका थिए। (१) धर्मेन्द्र नाथ मिश्रा (यसपछि 'धर्मेन्द्र'), (२) धर्मेन्द्रका भाइ र (३) एक 'अज्ञात व्यक्ति'ले पीडित र उनकी पत्नीलाई कुटपिट गरेको र गाली गरेको आरोप लगाइएको थियो, जुन उल्लिखित प्रावधानहरू अन्तर्गत सजाय योग्य अपराधको कार्यसमेत थियो। प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टको अनुसन्धानपछि क्र.प्र.सं. को धारा १७३(२) अन्तर्गत अभियोगपत्र दायर गरिएको थियो, जसमा धर्मेन्द्रलाई मात्र अभियुक्त देखाइएको थियो। १९८९ को ऐन अन्तर्गत गठित विशेष अदालतले

अपराधको सम्बन्धमा संज्ञान लियो र धर्मेन्द्रविरुद्ध अभियोग लगायो, त्यसपछि मुद्दाको सुनुवाई सुरु भयो। त्यसको क्रममा, पीडित र उनकी पत्नीले क्रमशः पीडब्ल्यू-१ र पीडब्ल्यू-२ को रूपमा बकपत्र गरे। उनीहरूका अनुसार, धर्मेन्द्र र अपीलकर्तासँगै एक अज्ञात व्यक्तिले उनीहरूमाथि कुटपिट गरेका थिए र जातीय गाली गरेका थिए।

३. यस चरणमा, विशेष अदालतले मिति १६.१०.२०२१ को आदेशद्वारा भारतीय दण्ड संहिता र १९८९ को ऐनको धारा ३२३, ५०४ र ५०६ तथा धारा ३(१)(आर) र (एस) अन्तर्गतका सजाय योग्य अपराधहरूका लागि धर्मेन्द्रसँगै अपीलकर्तालाई पनि मुद्दाको सुनुवाईका लागि समन गरिएको थियो। मिति १६ अक्टोबर, २०२१ को उक्त आदेशलाई अपीलकर्ताले उच्च अदालतसमक्ष असफलतापूर्वक चुनौती दिए, जसले माथि उल्लिखित बमोजिम १ जुन, २०२२ को आदेशद्वारा १९८९ को ऐनको धारा १४ए(१) अन्तर्गत अपीलकर्ताको अपीललाई खारेज गरेको थियो।

४. अपीलकर्ताका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री पाण्डेयले निम्नानुसार बहस गर्नुभयोः

(i) प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्ट अत्यधिक विलम्बित छ। यद्यपि प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टको कारण बनेको कुटपिट र गाली घटना ३० सेप्टेम्बर, २०१७ मा भएको थियो भनिन्छ, पीडितले ढिलो गरी २८ फेब्रुअरी, २०१८ मा मात्र उजुरी दर्ता गराएका थिए। यति ढिलो उजुरी दर्ता गराउनुको कुनै वाजिब स्पष्टीकरण छैन र यसले प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टको विषयवस्तु पूर्णरूपमा झुटो छ भन्ने संकेत गर्दछ।

(ii) पीडब्ल्यू-१ र पीडब्ल्यू-२ का भनाइहरूमा भौतिक विरोधाभासहरू छन्। पीडब्ल्यू-१ ले धर्मेन्द्र, उनका भाइ (अर्थात् अपीलकर्ता) र एक अज्ञात व्यक्ति

गाडीमा सवार थिए जब उनीहरूले पीडब्ल्यू-१ र उनका परिवारका सदस्यहरूलाई रोके र त्यसपछि कथित कुटपिट र गाली घटना भएको बकपत्र गरे भने, पीडब्ल्यू-२ ले अभियुक्त व्यक्तिहरू (धर्मेन्द्र, अपीलकर्ता र एक अज्ञात व्यक्ति) घटनास्थलमा दुई मोटरसाइकलमा आएका थिए भनी बकपत्र गरिन्। यसरी, पीडब्ल्यू-१ र पीडब्ल्यू-२ का बकपत्रहरू पूर्णरूपमा अविश्वसनीय र भरोसायोग्य छैनन्।

(i) पीडब्ल्यू-१ र पीडब्ल्यू-२ के भनाइहरूबाट यो पत्ता लगाउन सकिन्छ कि उनीहरूले २०१५ देखि व्यक्तिगत रूपमा अपीलकर्तालाई चिनेका थिए; त्यसैले, प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टमा अपीलकर्तालाई नामित नगरी बरु धर्मेन्द्रका भाइले पनि कथित कुटपिट र गालीमा संलग्न भएको खुलाउने र प्रमाण बयान दिँदाको क्रममा मात्र अपीलकर्तालाई सह-अभियुक्तको रूपमा नाम लिनुले स्पष्ट रूपमा अपीलकर्तालाई अनावश्यक मुद्दामा फसाएर उनलाई दुःख दिने उद्देश्यले यस्तो गरिएको देखिन्छ।

(ii) अपीलकर्ता र धर्मेन्द्र निश्चित रूपमा भाइहरू हुन्; तर उनीहरूसँग अरू तीन जना भाइहरू छन्। यदि वास्तवमा अपीलकर्ता केही सह-अभियुक्तहरूमध्ये एक थिए भने, पीडितले अपीलकर्तालाई राम्ररी चिनेको हुँदा उनलाई नामित नगरी अस्पष्ट रूपमा धर्मेन्द्रका भाइले पनि उनलाई कुटपिट र गाली गरेको भन्ने आरोप लगाउनु तर्कसंगत हुँदैन।

(i) यदि कोही पीडब्ल्यू-१ र पीडब्ल्यू-२ का बकपत्रहरू पढ्यो भने तिनका भनाइहरूको मिथ्याता स्पष्ट देखिन्छ। मुद्दाको सुनुवाईको कारण बनेको घटना ३० सेप्टेम्बर, २०१७ को दुर्गा पूजाको दिन साँझ ६:०० बजे भएको थियो। यद्यपि, अभियुक्त व्यक्तिहरूले पीडित र उनकी पत्नीलाई सार्वजनिक स्थानमा घर फर्कंदा कुटपिट र गाली गरेको आरोप लगाइएको थियो, तर कुटपिट र गालीको अभियोगलाई पुष्टि गर्न कुनै अन्य सार्वजनिक साक्षी

उद्धृत गरिएको छैन। यसरी, यो स्पष्ट रूपमा मिथ्या संलग्नताको मुद्दा हो।

५. यस्ता तर्कहरूको आधारमा, श्री पाण्डेयले विशेष अदालतद्वारा क्र.प्र.सं. को धारा ३१९ अन्तर्गतको शक्तिको प्रयोग स्वेच्छाचारी रहेको र उच्च अदालतले पुनरावेदन अधिकारक्षेत्रको प्रयोगमा त्यस्तो आदेशमा हस्तक्षेप नगर्नु कानुन र तथ्यदुवैमा गल्ती रहेको बहस गरे। त्यसरी, उनले विशेष अदालतको १६ अक्टोबर, २०२१ को आदेश बदर गर्न माग गरे, जुन १ जुन, २०२२ मा उच्च अदालतबाट समर्थित गरिएको थियो।

६. अपीललाई विरोध गर्दै, उत्तर प्रदेश राज्यको प्रतिनिधित्व गर्ने विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सिंहले बहस गर्नुभयो कि एक व्यक्तिलाई अभियुक्तसँगै मुद्दाको सुनुवाईका लागि समन गर्नेसम्बन्धी कानुन अब पुनर्स्थापित नगरिने विषय होइन। उनले यस अदालतको संवैधानिक बेन्चको हरदीप सिंह विरुद्ध पंजाब राज्य मुद्दा: (२०१४) ३ एससीसी ९२ निर्णयतर्फ हाम्रो ध्यान आकृष्ट गराए र त्यसका पैरा १०६, ११७.४ र ११७.६ मा भर पर्नुभयो। उनको बहस थियो कि विशेष अदालतले पीडित र उनकी पत्नीद्वारा पेश गरिएको मौखिक प्रमाणलाई विचार गरेर नै क्र.प्र.सं. को धारा ३१९ अन्तर्गत अपीलकर्तालाई समन गरेको हो; त्यसैले, त्यस्तो आदेशमा कुनै गैरकानुनीपन छैन, तथा स्पष्ट गैरकानुनीपन पनि छैन। उनले यो पनि बहस गर्नुभयो कि आलोचित आदेशलाई बदर गर्न अपीलकर्ताले उठाएका बुँदाहरू विशेष अदालतसमक्ष प्रतिरक्षाको रूपमा उठाउन सक्ने बुँदाहरू नै हुन्। उनको भनाइअनुसार, विशेष अदालतको समन आदेशलाई समर्थन गर्ने उच्च अदालतको आलोचित आदेशमा हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था छैन र त्यसैले उनले अपील खारेज गर्न माग

गरे।

७. हामीले पक्षहरूलाई सुनेका छौं र अभिलेखमा रहेका सामग्रीहरू अध्ययन गरेका छौं।

८. विरोधी दाबीहरूलाई उचित विचार गरिसकेपछि, हामी यो विचार राख्दछौं कि अपीलकर्ताका तर्फबाट उठाइएका प्रत्येक बुँदालाई लिएर हाम्रो कुनै अभिव्यक्तिले पूर्वनिर्णय हुन सक्छ; र त्यसैले एउटा निष्पक्ष मुद्दाको सुनुवाईलाई बाधा पुग्न सक्छ। यसैले, हामी सावधानीपूर्वक विचार गर्ने अवलम्बन गर्दछौं र पीडित र उनकी पत्नीद्वारा बकपत्र दिँदाको क्रममा पेश गरिएको प्रमाणले विशेष अदालतलाई जुन आदेश जारी गर्न पर्याप्त थियो कि थिएन भन्ने प्रश्नमा मात्र सीमित रहने प्रस्ताव गर्दछौं।

९. क्र.प्र.सं. को धारा ३१९ ले विवेकाधीन शक्ति प्रदान गर्दछ, जसले मुद्दाको सुनुवाई गर्ने अदालतलाई यदि प्रमाणबाट यस्तो देखिन्छ भने अभियुक्तको रूपमा नदेखाइएको वा नामित नगरिएको कुनै पनि व्यक्तिविरुद्ध कारबाही अगाडि बढाउन अधिकार प्रदान गर्दछ कि त्यस्तो व्यक्तिले अपराध गरेको छ जसको लागि उसले पनि मुद्दाको सुनुवाई हुँदै गरेको अभियुक्तसँगै मुद्दा लड्नुपर्छ। यस्तो शक्तिको प्रयोग अदालतले प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टमा नामित नगरिएको वा प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टमा नामित गरिएको तर अभियोगपत्रमा अभियुक्तको रूपमा नदेखाइएको व्यक्तिलाई गर्न सक्छ। यसरी, धारा ३१९, क्र.प्र.सं. अन्तर्गतको शक्तिको प्रयोगका लागि आवश्यक कुरा के हो भने अभिलेखमा रहेको प्रमाणले कुनै व्यक्तिको अपराध कार्यमा संलग्नता देखाउनुपर्छ र त्यस्तो व्यक्ति जसलाई अभियुक्तको रूपमा उपस्थित गराइएको छैन, उसले पनि पहिले नै उपस्थित अभियुक्तसँगै मुद्दा लड्नुपर्छ। तर, जुन अदालतले मुद्दाको सुनुवाई गर्दैछ, यदि त्यसले धारा ३१९, क्र.प्र.सं. द्वारा प्रदत्त शक्तिको प्रयोग गर्न चाहन्छ भने यसले केवल केही प्रमाण अभिलेखमा आएको आधारमा मात्र यान्त्रिक रूपमा

कार्य गर्नु हुँदैन जसले समन गर्न खोजिएको व्यक्तिलाई संलग्न देखाउँछ; त्यसअघि गरिने सन्तुष्टि अभियोग लगाउँदाको चरणमा बनिने प्राथमिक दृष्टिभन्दा बढी र यदि प्रमाण खण्डन नभएमा दोषी ठहरिने हदसम्मको सन्तुष्टिभन्दा कम हुनुपर्छ।

१०. वर्तमान मुद्दामा, प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टले धर्मेन्द्र, उनका भाइ र एक अज्ञात व्यक्तिद्वारा अपराध गरिएको खुलाएको छ। पीडित र उनकी पत्नी दुवैले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा, धर्मेन्द्र र अपीलकर्ताद्वारा पीडितमाथि गरिएको कुटपिटको तरिका र धर्मेन्द्र र अपीलकर्ताद्वारा प्रयोग गरिएका शब्दहरू, अन्य कुराहरूका अतिरिक्त, पीडित र उनकी पत्नीको जातसम्बन्धी वर्णन गरेका छन्। कम्तीमा यस बुँदामा, प्राथमिक दृष्टिमा कुनै विरोधाभास देखिंदैन। यो मुद्दाको प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्ट यस्तो छैन जहाँ पीडितलाई कुटपिट र गाली गर्न धर्मेन्द्रसँग मिलेको उनका भाइको कुनै सन्दर्भ नै पाइँदैन वा आरोपहरू पूर्णरूपमा धर्मेन्द्र-केन्द्रित छन् र अरू कसैले कुनै भूमिका खेलेको छैन। यस्तो होइन कि अपराधमा धर्मेन्द्रका भाइको संलग्नतालाई पहिलो पटक अदालतमा उल्लेख गरिएको छ। साँच्चै, अपीलकर्तालाई प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्टमा नामित गरिएको थिएन; तर, त्यसैलाई निर्णायक मान्न सकिँदैन। जबकि यो स्वीकार गरिन्छ कि अपीलकर्ता धर्मेन्द्रको भाइ हो र उनलाई आक्रमणकारीहरूमध्ये एकको रूपमा नामित गरिएको छ, भने आवश्यक सन्तुष्टि बनाउने सामग्री अनुपस्थित भएको भन्न सकिँदैन। धारा ३१९, क्र.प्र.सं. अन्तर्गत आदेश जारी गर्नको लागि, हरदीप सिंह (सुप्रा) निर्णयको पैरा १०६ मा उल्लिखित प्रकृतिको सन्तुष्टि बनाउनु पर्याप्त हुन्छ। तथ्य र परिस्थितिहरूको आधारमा, हामी सन्तुष्ट छौं कि विशेष अदालतले अपीलकर्तालाई धर्मेन्द्रसँगै मुद्दाको सुनुवाईका लागि समन गर्नुअघि आवश्यक सन्तुष्टि गरेको थियो।

११. यस दृष्टिकोणको आधारमा, विशेष अदालतको मिति १६ अक्टोबर, २०२१ को आदेश र उच्च अदालतको मिति १ जुन, २०२२ को आलोचित आदेश, जसले त्यसलाई समर्थन गरेको छ, त्रुटिपूर्ण छैन।

१२. प्रारम्भिक मुद्दा रिपोर्ट दर्तामा ढिलाइ, पीडित र उनकी पत्नीका भनाइहरूमा भौतिक विरोधाभास, कुनै पनि सार्वजनिक साक्षीको अनुपस्थिति र पीडित र उनकी पत्नीले २०१५ देखि नै अपीलकर्तालाई चिनेका थिए भन्ने परिस्थितिसम्बन्धी बुँदाहरूको हकमा, विशेष अदालतसमक्षको कार्यविधिको क्रममा अपीलकर्ताले ती बुँदाहरू उठाउन खुला छ।

१३. अपीलमा कुनै आधार छैन, र यो खारेज गरिएको छ।

१४. विशेष अदालतलाई मुद्दाको सुनुवाई छिटो गर्न प्रोत्साहित गरिएको छ। तर, त्यस प्रक्रियामा, यसले धारा ३१९, क्र.प्र.सं. अन्तर्गतको आफ्नो आदेशलाई उच्च अदालत र यस अदालतबाट समर्थन गरिएको कारणले प्रभावित हुनेछैन। अपीलकर्ताका तर्फबाट उठाइएका र माथि उल्लिखित बुँदाहरू यसको समक्ष पनि उठाइए भने र कुनै अन्य बुँदाहरू भए त्यसले तिनलाई उचित विचार गर्नेछ।

१५. अपील खारेज भएकाले स्थगनको निवेदनमा निर्णय गर्नुपर्ने केही बाँकी रहेन। यसलाई कुनै अन्य निवेदनसहित खारेज गरिएको छ।

दिव्या पाण्डेय अपील खारेज।

(रूपांशी विरांग, एलसीआरएबाट सहायता)